

Mari-Liis Korkus

Tartu ülikooli eesti ja soome-ugri
keeleteaduse doktorant



Adele Vaks

Tartu ülikooli eesti ja soome-ugri
keeleteaduse doktorant
foto: Lauri Kulpsoo



Virve Vihman

Tartu ülikooli psühholingvistika
kaasprofessor
foto: Lauri Kulpsoo



Pärandkeele mõistest eesti keele kontekstis

Üha rohkem kasvab uurijate huvi välismaal kõneldavate keelevariantide vastu, mistõttu on järjest sagedamini kasutusel mõiste *pärandkeel*. Eestis on see termin aga suhteliselt uus ja vähe kasutatud. Artiklis võrdleme pärandkeelt teiste sarnaste mõistetega, kirjeldame eesti pärandkeele eripärasid ning tutvustame, milliseid pärandkeeli kõneldakse Eesti piires.

Sissejuhatus mõistetes

Pärandkeele mõiste viitab kodukeelele, mis erineb ühiskonna keelest ning mida laps õpib seetõttu piiratud sisendi põhjal (vt Polinsky 2018). Mõiste piirid on kohati hägusad, sest erinevad kakskeelsuse vormid kattuvad ning iga üksikjuhtumi puhul ei saa üheselt öelda, kas tegemist on pärandkeele kõnelejaga või mitte.

Tabel lk-l 41 kõrvutab kakskeelsusega seotud mõisteid, mis erinevad keele omandamisviisi ja/või kasutuse poolest, ning selgitab, kuidas pärandkeel nende vahel paigutub. Põhjalikumalt saab kakskeelsusega seotud mõistetest ja uuringutest lugeda Arguse jt (2021) kirjandusülevaatest.

Eesti keel pärandkeelena

Tüüpiline näide eesti keelest pärandkeelena on nn väliseestlaste ehk üleilmsete eestlaste keel. Näitlikustamiseks võtame appi Kanadas sündinud 40-aastase Uku Michaeli. Ta omandas eesti keele emakeelena vanematelt, inglise keel lisandus lasteaias. Uku Michaeli eesti keel erineb Eestis elavate eakaaslaste keelest: kuna ta on keele omandanud väiksemalt kõnelejate ringilt, võib tema sõnavara peegeldada tema vanemate põlvkonna sõnu, mida Eestis noored enam ei kasuta; peale selle on ta sõnavara eakaaslaste omast piiratum. Oma rolli mängib inglise keel, mis pea kogu Uku Michaeli elu on eesti keele kõrval kasutusel olnud: ehk tajume tema kõnes inglise keele mõjulist /r/-i hääldust, ehk on tema eesti keeles oma koha leidnud sagedam passiivi kasutus (nt *olin koolis kiusatud*), mis on igati grammatiline, kuid Eestis harvem kasutatud konstruktsioon.

Igal eesti pärandkeele variandil on omad eripärad, mida mõjutavad nii ühiskonnakeel(ed), millega eesti keel kontaktis on, kui ka see, mitmenda põlvkonna kõnelejatega on tegu. Eestis sündinud Emma, kes aastasena vanematega Norra kolis ja norra keele seal lasteaeda minnes omandas, räägib eesti keelt veidi teistmoodi kui tema vanemad, kes kolisid siit ära täiskasvanueas. Kui Emma ise täiskasvanuna Norras pere loob, siis erineb tema laste eesti keel omakorda tema omast. Kui ka Emma lapselapsed kasvavad Norras, ei pruugi nemad enam eesti keelt rääkida. Joshua Fishman (1972) on pärandkeele kogukondade keelemuutust kirjeldanud kolme põlvkonna mudeliga: sisserändajad saavad ükskeelsena oma kodumaa keelega, nende lapsed kasvavad kakskeelsetena ja lapselapsed juba üksnes uue kodumaa keelega. Igapäevaelus enam pärandkeelt vaja ei lähe ja pereringiski saab jutud aetud enamuskeeles. Seejuures märkis juba Fishman, et rahvuslik identiteet on keelest tihtipeale pikaealisem: kolmandat põlve Norra eestlane ei pruugi eesti keelt kõnelda, kuigi tunneb end Eestiga seotuna.

Tendentsid pole aga absoluutsed reeglid: kui Emma ja Uku Michaeli lapselapsed käivad suviti Eestis vanatädil külas, hoiavad Snapchatis

Tabel. Kakskeelusega seotud mõistete tähendus, omandamisviisi ja kasutuse võrdlus

Mõiste	Selgitus	Omandamisviis	Kasutamine
Emakeel, esimene keel ehk K1 (ingl <i>native language, L1</i>)	Emakeel(ed) on üldjuhul keel(ed), milles suheldakse lapsega ja mida laps omandab sünnist saadik.	Omandatakse lapsena, tavaliselt kodus loomuliku suhtluse kaudu.	Kodus, sageli ka koolis, ühiskonnas või vähemuskogukonnas.
Teine keel ehk K2 (ingl <i>second language, additio-nal language, L2</i>)	Teised keeled on need, mida omandatakse emakeele kõrval hiljem, peale esimest 3–4 eluaastat.	K2 omandamise viisid: <ul style="list-style-type: none"> • suhtlemise teel, st omandatakse K2, kui see on ühiskonnas laialt kasutusel; • keeleõppe kaudu, st omandatakse K2 nt koolis. 	Üldjuhul kodust väljaspool: koolis või ühiskonnas laiemalt, mingis konkreetses eluvaldkonnas (kirikus, turul vms).
Võõrkeel (ingl <i>foreign language</i>)	Võõrkeeleks nimetatakse neid K2 keeli, millel ei ole ümbritsevat kogukonda, kellega kõnelda.	Koolitunnis, keelekursustel või iseseisvalt õpikute jm abimaterjali toel.	Võõrkeelt kasutatakse üldjuhul mujal, mitte oma kodus, koolis ega elupiirkonnas.
Pärandkeel (ingl <i>heritage language</i>)	Ühiskonnakeeletest erinev keel, mida laps õpib (üldjuhul sisserännanud) vanema(te)lt.	Omandatakse kodus, esimese keelena loomuliku suhtluse kaudu, kuid keeleõskus võib erineda K1 kõnelejustest, kes räägivad seda kontekstis, kus see on laiemalt kasutusel.	Kodus, aga ka osa sugulaste ja tuttavatega. Kui elukohariigis on olemas keelekogukond, võidakse korraldada ka nn pühapäevakooli, kus seda kasutada ning keele- ja kultuuriteadmisi kinnistada. Pärandkeele kasutusvõimalusi võib suurendada, kui külastada piirkondi, kus seda räägitakse ühiskondliku keelena.
Põliskeel (ingl <i>indigenous language</i>)	Keel, mida räägib põlisrahvas; üldjuhul räägitakse põliskeelest kontekstis, kus mõni teine keel on muutunud enamuskeeleks.	Põliskeelt võidakse omandada emakeelena, kuid on näiteid, kus lapsed seda enam ei omanda ning alles hilisemas eas tuntakse huvi ning õpitakse siis sarnaselt K2-ga.	Eelkõige piirkonnas, kus põlisrahvas elab, kuid sageli on see piiratud kasutusega, teatud eluvaldkondades, kogukonnas või vanuserühmas.

kontakti omavanuste Eesti sugulastega ning tulevad Toronto või Stavangeri eesti kooriga laulupeole, on põhjusi ja võimalusi eesti keele rääkimiseks küllaga. Seejuures on motivatsiooni loomine ja hoidmine osalt ka nn kodueestlaste käes: uuringud näitavad, et mida põlvkond edasi, seda ärevamaks muutuvad pärandkeele kõnelejad kodumaa sugulaste ees, kuna tunnevad, et ei oska keelt „piisavalt hästi“ (vt ka Sevinç, Dewaele 2016). Kui julgustame ja toetame eesti keele õppimist ja kasutamist ka siis, kui sel võõrapärane kõla tundub olevat, saame keelevariandi võrra rikkamaks ning avame uutele pärandkeele kõnelejate põlvkondadele võimaluse oma eesti identiteediga tugevam side leida. Torontosse ehitatava uue Eesti Maja projektijuhi Ellen Valteri sõnadega: „Meie siin väljaspool, kes me endiselt valdame eesti keelt, vigadega võibolla, aga südames oleme eestlased.“ (Kärmas 2024).

Pärandkeeled Eestis

Eesti-siseselt võiks pärandkeeltena vaadelda sisserännanute emakeeli. Viimase rahvaloenduse andmed näitasid, et Eestis kõneldakse 243 eri emakeelt.¹ Välispäritolu on 27,5% Eesti rahvastikust: esimene põlvkond moodustab 14,3% koguelanikkonnast, teine põlvkond 7,7% ja kolmas põlvkond 6,4%.² Välispäritolu rahvastiku seas on kõige enam venelasi, ukrainlasi, valgevenelasi, soomlasi ja lätlasi.³ Sellise demograafilise jaotumuse taustal on Eesti keeleteadlased pööranud palju tähelepanu just slaavi päritolu inimeste eesti keele omandamise ja kasutuse uurimisele.

Pikemat aega uurijate huviorbiidis olnud venekeelne elanikkond on elanud Eestis mitu põlve, mõnes piirkonnas (eriti Ida-Virumaal) on vene keelt emakeelena kõnelejate osakaal eesti keelt emakeelena kõnelejate kõrval oluliselt kõrgem; koos venekeelse elanikkonnaga on jäänud alles ka vene keel Eestis. Kui eelmisel sajandil sisaldas eesti keel rohkem vene mõjusid kui vastupidi, siis nüüdisajal on Eestis kõneldavas vene keeles järjest rohkem eesti keele mõjusid (vt Verschik 2009). Ennekõike ilmnevad

¹ <https://rahvaloendus.ee/et/uudised/eestis-koneldakse-243-emakeelt>

² Esimene põlvkond tähendab, et inimene ise ja tema vanemad on sündinud välismaal. Teise põlvkonda kuulujatel on üksnes vanemad sündinud välismaal. Kolmas põlvkond sündis Eestis, kui sinna kuulujate vanavanemad sündisid välismaal ning vähemalt üks vanematest sündis Eestis.

³ <https://rahvaloendus.ee/et/tulemused/polisus>

need mõjud sõnavaras (Verschik 2007; Oskolskaja 2022), kus on omaks võetud terve hulk estitsisme (nt *helkur*, *topsik*, *haigekassa*). Hoolimata sellest, et vene keel pole riigikeel, on see levinud ka eesti (või muud) keelt emakeelena kõnelevate inimeste seas – näiteks praeguseni õpetatakse vene keelt paljudes koolides B-võõrkeelena. Kuna vene keelt kõneldakse ennekõike piirkondades, kus domineerib venekeelne kogukond, siis pole üheselt selge, kas Eestis kõneldavat vene keelt võib lugeda pärandkeeleks või mitte.

Ukrainakeelses elanikkonnas võib mõtteliselt eristada kahte rühma: pikaajalisi elanikke ja uusasukaid. 2022. aastal puhkenud sõja tõttu on oluliselt tõusnud just uusasukate ehk esimese põlvkonna Eesti ukrainlaste arv. Kui varem pruugiti ukraina keelt eeskätt kodus ja kohalikes Ukraina ühingutes, siis nüüd on ukraina keele säilitamise võimalused mõnevõrra avardunud. Näiteks 2022. aastal avatud Vabaduse Kool on ainuke, mille õppekavasse on sisse kirjutatud ka ukraina keele õpe. Nende muutuste valguses saab aga käivitada uue uuringutelaine, et jälgida, kuidas säilib ja muutub Eestis kõneldav ukraina keel, mida võib vähemalt lähiaastatel vaadelda kohaliku pärandkeelena.

Eesti tasandil saab laiemalt arutleda, kas ka kohalikke põliskeeli võiks lugeda pärandkeelte hulka, kuna paljuski sõltub see keelekogukonnast ja ümbritsevast ühiskonnast. Varasemates käsitlustes on nimetatud pärandkeelteks näiteks võro, liivi ja lutsi keelt (vt Saar 2009; Kriivan 2020; Pajusalu 2023). Nende keelte staatus on mõneti erinev ning tihti pole need inimeste esimesed keeled, vaid omandatakse alles hilisemas eas. Lõunaeesti keelte olukord on mõnevõrra parem, näiteks Võrumaal saavad õpilased koolides võro keelt valikainena õppida (vt Plado jt 2023) ning Lõuna-Eestis on keeleoskajate osakaal võrdlemisi kõrge. Siiski ei ole põliskeeled n-ö sisse toodud (nagu vene, ukraina ja inglise keel), vaid ajalooliselt kõneletigi neid keeli Eesti pinnal – seega on *põliskeele* silt siin olulisem kui *pärandkeel* (vt ka Soosaar 2023). Kui aga mõni võrokene kolib piiri taha, siis võiks tulevikus teda (ja tema järeltulijaid, kui nendega võro keelt kõnelda) kirjeldada kui pärandkeele kandjat. Lõpuks sõltub mõiste valik konkreetsetes kontekstis eesmärgist ja rõhuasetusest.

Kokkuvõtteks

Pärandkeele mõiste on kasulik eristamiseks keelt, mida omandatakse ja kasutatakse teatud eritingimustes. Ühtlasi on see kasulik mõistmaks, miks ja kuidas võivad väljarännanute lapsed kõneleda teisiti kui Eestis kasvanud inimesed. Seejuures tuleb meeles pidada, et mõiste *pärandkeel* viitab esmalt omandamise olukorrale, mitte tingimata keelepädevuse tasemele. Iga eesti keelt pärandkeelena omandaja puhul sõltub keeleoskus väga palju ümbritsevast kogukonnast ja sellest, kui palju võimalusi on tal keelt kuulda ja kasutada. Siinkohal tasubki teada, et pärandkeele kõnelejad vajavad toetust ja julgustust, nii nagu teise keele õppijad. Pärandatakse ikka seda, mis väärtuslik. Kui eesti keelt antakse edasi ja kõneldakse üle maailma, eri viisidel ja eri kontekstides, on see märk eesti keele kestlikkusest!

Viidatud kirjandus

- Argus, Reili, Tiina Rüütmaa, Anna Verschik, Piret Baird 2021. Mitmekeelsus, esimese ja teise keele omandamine. Peamistest teooriatest, uuringutulemustest ja õpetamise meetoditest. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, Tallinna Ülikool.
- Fishman, Joshua 1972. *The Sociology of Language*. Rowley, Massachusetts: Newbury.
- Kriivan, Piret 2020. Keelesaade. Lutsi keelest ja meelest. – Vikerraadio, 1. november. <https://vikerraadio.err.ee/1148646/keesaade-lutsi-keelest-ja-meelest>.
- Kärmas, Mihkel 2024. „Pealtnägija“: Torontosse kerkib uus väliseesti keskus. – ERR.ee, 7. veebruar. <https://www.err.ee/1609246179/pealtnagija-torontosse-kerkib-uus-valiseesti-keskus>.
- Oskolskaja, Polina 2022. Rabarber, teller, helkur – kuidas eesti keel muudab vene kõnekeelt Eestis. – Postimees, 9. september. <https://www.postimees.ee/7602072/ak-fookus-rabarber-teller-helkur-kuidas-eesti-keel-muudab-vene-konekeelt-eestis>.
- Pajusalu, Karl 2023. Milline on liivi keele olukord emakeelena? – Postimees, 10. märts. <https://arvamus.postimees.ee/7729582/karl-pajusalu-milline-on-liivi-keele-olukord-emakeelena>.
- Plado, Helen, Liina Lindström, Maarja-Liisa Pilvik 2023. Võro ja seto keele olukorrast 20.–21. sajandil. – *Oma Keel* 2, 3–10.

- Polinsky, Maria 2018. *Heritage Languages and Their Speakers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saar, Evar 2009. Vanaemade kool. – *Sirp*, 7. august. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/vanaemade-kool/>.
- Sevinç, Yeşim, Jean-Marc Dewaele 2016. Heritage language anxiety and majority language anxiety among Turkish immigrants in the Netherlands. – *International Journal of Bilingualism* 22 (2), 159–179.
- Soosaar, Sven-Erik 2023. Hääbunud ja hääbuvatest keeltest, Põliskeelte aastakümme (2022–2032). – *Oma Keel* 1, 23–28.
- Verschik, Anna 2007. Keelekontaktid, laenatavus ja verbi kopeerimine eestivene keelevariandis. – *Keel ja Kirjandus* 5, 257–277.
- Verschik, Anna 2009. *Emerging Bilingual Speech: From Monolingualism to Code-Copying*. New York: Continuum.

OK